

Hva jenter må vite: Kristiane Skjerve, *Sundhetslæren* og jenters seksualitet

What Girls Need to Know: Kristiane Skjerve, *Sundhetslæren* and Girls' Sexuality

Øystein Skundberg

Universitetslektor, Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier,
barnehagelærerutdanningen, OsloMet

Epost: Oystein@skundberg.no

SAMMENDRAG

Denne artikkelen vil forsøke å besvare hvorfor Kristiane Skjerves håndbok i seksualopplysning *Sundhetslære for unge kvinner* (1916) kan betraktes som et gjennombrudd for sin sjanger og forklare dens utbredelse i sin samtid. Boken ble skrevet på oppdrag av paraplyorganisasjonen for kvinnebevegelsen, Norske Kvinders Nationalråd, som en del av deres opplysningsarbeid for jenter og kvinner. Initiativet kom fra Katti Anker Møller, som arbeidet for unge ugifte mødres rettigheter og mente at de manglet klar og objektiv kunnskap om sine egne kropp. Prinsippet om kunnskap som beskyttelse var viktig i sosialhygienisk tenkning og var i seg selv et brudd med de tradisjonelle normene for å beskytte jenters dydighet og bluferdighet. Artikkelen vil hevde at *Sundhetslærens* nyskapende bidrag var å kombinere sosialhygienens medisinske objektivitet, pedagogikkens verdisyn og didaktikk, og kvinnebevegelsens sosiale og politiske siktemål.

Nøkkelord

Kjønn, seksualitet, diskurser, utdanning, oppdragelse, kropp, barn, historie, feminisme

ABSTRACT

This article will attempt to answer how Norwegian educator Kristiane Skjerve's book on sexual education *Sundhetslære for unge kvinder* (1916) [Health studies for young women] can be considered a break with the traditions of its genre, and will offer explanations for its dissemination in the book market of its day. The book was commissioned by the central committee of Norwegian Women's organizations, on the initiative of mothers' rights pioneer Katti Anker Møller. Møller's work for maternal rights presumed that in addition to legal rights for mothers of children born out of wedlock, young girls needed clear and frank knowledge about their own bodies. This principle of knowledge as protection was central to the social hygiene ideology and was in itself a departure from a traditional concern with protecting girls' modesty and innocence by obfuscating the facts of life until marriage, based on the assumption that women had a softer and more fragile sexuality. It will be claimed that the book's innovation lies in how it unified the medical objectivity of social hygiene, the values and didactics of pedagogy and the social and political goals of the women's movement.

Keywords

Gender, sexuality, discourse, education, parenting, body, children, history, feminism

INNLEDNING

Kristiane Skjerves *Sundhetslære for unge kvinder* (1916) var en norsk lærebok i seksualopplysning skrevet spesielt for jenter. Boken vakte stor oppsikt i sin samtid, ble utgitt i en rekke opplag frem til 1925 og ble oversatt til alle nordiske språk. Anna Sethne, skolepionér og overlærer på Sagene skole, forsøkte å få den forkortede versjonen som hadde tittelen *Helselære for piker* (1927) godkjent som lærebok i seksualundervisning i skolen i 1933. Sethne mente det var en «vidunderlig bok» (Aasmoe 1982). Selv om departementet valgte den mer generelle *Forplantningslæren* (1933) skrevet av legen Otto Lous Mohr, ble likevel *Helselære* brukt som supplerende lærerhåndbok i skolen helt frem til 1953 og ble utgitt helt frem til 1961 (Telste 2005; Nesheim 1973).

Sundhetslære for unge kvinder var skrevet som et ideologisk bidrag og et pedagogisk verktøy på oppdrag av *Norske Kvinners Nasjonalråd* (NKN), en sammenslutning stiftet i 1904 av alle norske kvinneorganisasjoner. Initiativet til boken kom fra kvinneverrettighetspionéren Katti Anker Møller, styremedlem i NKN sammen med sentrale figurer som Gina Krog, Fredrikke M. Qvam, Betzy Kjeldsberg og Karen Grude Koht (Mohr 1968). Utgivelsen skulle formidle både et moralsk og etisk syn organisasjonen kunne stå inne for, samtidig som den skulle være tuftet på vitenskap og moderne hygiene. Et vesentlig brudd med opplysningsbøkenes tradisjon var at Skjerve tilbød leserne et fullt og helhetlig medisinsk bilde av det stoffet som var tilslørt og tilbakeholdt både i kristenmoraliske og mer populærmedisinske tekster. Foreldrene fikk gjerne vite at jenters uvitenhet om seksualitet garanterte bluferdighet og dermed deres seksuelle uskyld. I innledningen i *Sundhetslære* understreker derimot Skjerve: «Uskyldighet er ikke det samme som uvidenhet. Den uvidende er ikke

alltid uskyldig, og den uskyldige er ofte den som ved mest. Uskyldigheten kan ikke bevare, men uvidenheden kan ødelegge» (Skjerve 1916: 2). *Sundhetslære* utkom to år før engelske Marie Stopes, pionér i kvinnespørsmål, prevensjon og seksualopplysning, adresserte det samme problemet i sin *Married Love* (1918), som ble en sensasjon i hele Europa (på dansk 1921). Hun hevdet unge jenter sjelden fikk lære mer om sin seksualitet enn at den var nedrig og skammelig, og at de fleste detaljer ble holdt skjult for dem av foreldre og lærere (Stopes 1918: 38).

Artikkelen vil svare på spørsmålet om hvorfor Skjerves bok fikk en slik mottakelse og utbredelse, og hevder at den kombinerte tre aktuelle samfunnstendenser eller ideologier som alle representerte brudd med tradisjonelle oppfatninger om jentenes uvitenhet og uskyldighet: Kvinnebevegelsen, som ønsket at kunnskapen om kvinnelig biologi og reproduksjon skulle tjene kvinnens sosiale frigjøring; fagmedisinen, som ønsket kunnskap om seksualitet skulle være objektiv biologisk, samfunnsgagnlig og fri fra tradisjonell moralisering; og pedagogikken, som så ungdoms samfunnsdannelse som sitt ansvar og ønsket å drive en ansvarlig seksualundervisning i skolen som kompenserte for det ungdom ikke fikk lære hjemme.

Ved utgivelsestidspunktet eksisterte det allerede en rekke bøker med tilsvarende titler for og om ungdom. Som påpekt av blant andre Foucault (1995) hadde seksualitet vært tema i en «eksplosjon» av tekster gjennom hele det foregående århundret. I Norge var dette merkbart i den store mengden utgivelser om samliv, helse, oppdragelse og moral av både oversatte og norske forfattere. De hadde titler som *Menneskets fysiske liv*, *Selvbevaringen*, *Om den sexuele sundhetspleie* eller *Vore Sønner og Døttres sædelige Opdragelse*. Foucault understreker at om det var strenge skranker for tale om seksualitet, var temaet langt fra undertrykket og fortiet, det var snarere gjort til et vitenskapelig objekt.

Artikkelen vil først plassere boken og forfatteren i en historisk, vitenskapelig og kulturell kontekst, og diskutere hvilken rolle norsk kvinnebevegelse hadde for utgivelsen og hvordan den ble mottatt. Deretter vil den vise hvordan boken brøt med sin tids forventninger til sjanger og målgruppe, både gjennom hvordan den plasserte seg i spørsmål om kjønnes naturlige seksualitet, forholdet i ekteskapet og omtalen av leserens sosiale posisjon. Dette var brennbare spørsmål, så *Sundhetslæren* utkom i et bokmarked og i et debattklima med tilsynelatende sterkt motstridende idéer og meninger om kjønnslivet, både ungdommens og voksnes. Hvilke var så de dominerende perspektivene i tiden før 1916?

DISKURSER OM SEKSUALITET

I tiden rundt århundreskiftet kom diskurser om seksualitet til uttrykk i populærmedisinske bøker, foredrag og annen opplysende litteratur.¹ Slike tekster hadde forskjellige ideologiske og etiske forankringer. De var ulike i sin oppfatning av hva seksualitetens funksjon

1. En diskurs representerer virkeligheten på en bestemt måte som utelukker andre måter, og danner objekter og subjekter, grenser mellom sant og usant, gjør enkelte handlinger relevante og andre handlinger utenkelige (Jørgensen og Phillips 2002: 145). En diskurs om seksualitet vil derfor fremstille dens hensikt, konsekvenser og muligheter grunnleggende annerledes enn en annen, og pålegge leseren sitt eget virkelighetsbilde. Den vil bruke egne begreper, og ikke minst definere menneskene den henvender seg til ved å signalisere hvem de ideelt sett skal

var, men prinsipielt enige i å skjerme barn og ungdom fra å få vite for mye om den for tidlig.

Kristne moralbøker fokuserte på at seksualitetens naturlige hensikt og Guds plan var forplantning innenfor ekteskapets rammer. Oppdragelsen og kunnskapen om seksualitet skulle tjene dette ene formålet. Derfor var enhver seksuell handling før eller utenom ekteskapet syndig, uansett alder. Denne etikken ble for eksempel formidlet i utgivelser som Theodor Bernhofts konfirmantbok *Følg Jesus!* (1879), lærerutdanneren Oluf Saxes *Katekismeundervisningen* (1886) og prost Knut Krogh-Tonnings *Christelig Opdragelseslære* (1887).

Lærere og pedagoger var påvirket av fysiologi, psykologi og av tankene til filosofen Herbert Spencer, pedagogisk og feministisk tenker Ellen Key og naturvitenskapsmannen Charles Darwin. Pedagogiske tekster betraktet ungdoms pubertet og seksualitet som en naturlig menneskelig drift som måtte utspilles og håndteres innenfor en karakterdannende oppdragelses trygge rammer. Pedagogenes doble oppdrag var å hjelpe barn og unge å bli moralsk velfungerende samfunnsmedlemmer samtidig som man ikke straffet eller tuktet dem for naturlig kjønnsmodning eller fortiet temaet i hjemmene. Dette preget tekster skrevet av lærere og lærerutdannere, som Andreas Feragens *Hjem og Skole* (1875), Matias Skards *Hvad vi bør sige til vore børn om kjønslivet: et ord til forældre og lærere* (1898) og Aksel Arstals *Kysk Ungdom* (1906).

Sosialhygieniske tekster hadde imidlertid en helt spesiell faglig og politisk autoritet og troverdighet fordi de fremmet en *medisinsk og vitenskapelig* forståelse av seksualitet. Begrepet sosialhygiene opptod rundt 1880 (Schiøtz 1937) og var ifølge Hellesnes (1992) et utvidet, offentlig og vitenskapelig folkehelsebegrep bygget på medisinen og naturvitenskapens fremskritt i det 19. århundre. Etter kampen mot de store smittesykdømmene (spedalskhet, tuberkulose, kolera, kjønnsykdommer og difteri) fulgte et sterkt økende fokus på folkeopplysning om renslighet, som man antok forårsaket eller spredte mange sykdommer. Man ville oppdra befolkningen både kroppslig, sosialt og moralsk for å forbedre folkehelse og levekår (Schmidt og Kristensen 1986), og Eilert Sundts *Om renligheds-stellet i Norge* (1886) sprang ut av ønsket om å kartlegge hvordan dette var fatt hos folk flest.

Sosialhygienisk diskurs om seksualitet ble formidlet til familier og foreldre gjennom artikler i tidsskrifter (som *Sundhedsbladet* og *Urd*), og populærmedisinske bøker som solgte i betydelige opplag. Eksempler på dette er lege og direktør for Rikshospitalet Mathias Greves² bøker *Mor og barn* (1900), *Helse og helsebot* (1903) og *Veileder i sundhet og sykdom* (1904), legen Seved Ribbings *Om den sexuelle Hygiene og nogle af dens ethiske Konsekvenser* (1889) og legefruen Julia Sucksdorffs *Sundhed og velvære* (1913). I disse tekstene ble seksualiteten forstått kun som en biologisk funksjon for menneskehetens overlevelse. Meningen eller hensikten med kjønslivet var å sikre samfunnets og nasjonens sunnhet. I motsetning til kristen og til en viss grad pedagogisk diskurs var Guds vilje eller kristen seksualmoral sjelden nevnt.

---

etterstrebe å være og hvilke muligheter og begrensninger de tilbys i utfoldelsen av sine liv. Denne artikkelen er ingen diskursanalyse, men anvender diskursbegrepet for å identifisere tre karakteristiske forståelsesretninger i sakprosa om ungdom og seksualitet.

2. Greve lånte bort sitt navn til såpefabrikanten Waldemar Schioldborg, som produserte såpen som stadig heter «Dr. Greves barnesåpe».

Legene og medisinfaget hadde fra midten av 1800-tallet en jevnt økende status som referanseramme og forklaringsmodell (Schiøtz 2017). Alver, Fjell og Ryymin (2013) beskriver helseomsorgssystemet som tre sektorer, den folkelige, den profesjonelle og selvhjelpssektoren. Etter store fremskritt innen medisin før århundreskiftet ble tilliten til den profesjonelle sektor større. Populærmedisinske tekster beregnet på familier hørte til selvhjelpssektoren, og i stadig større grad ble leger autoriteter i slike bøker, slik at den profesjonelle sektor og selvhjelpssektoren overlappet. Monica Rudberg (1983: 136) mener legene betraktet seg som «de eneste seende i et land av blinde og uvitende» i spørsmål om oppdragelse og barnestell. Legenes budskap til foreldre, husmødre og oppdragere om hygiene og renslighet omfattet også familienes kjønnsniv. Begrepene «seksuell hygiene» og «seksuell sunnhetspleie» viser hvordan idealene for et riktig seksualliv og idealene for renslighet var sammenknyttet – både for individet og samfunnet (Schmidt og Kristensen 1986). Idealet om renhet som seksuell avholdenhet før ekteskapet hadde i løpet av 1800-tallets siste tiår dermed fått en naturvitenskapelig overbygning i tillegg til (og etter hvert i stedet for) den religiøse. Under tittelen «Renhet i Hjemmet» sto det i *Urd* 1906 «ikke alene vore Legemer, vore Klær, vore Hjem maa reformeres etter Renhedens krav, men endnu mere vort Sind og vor Vilje. Særlig maa Tidens dannede Ungdom faa skjærpet sin Vilje til at leve et rent Liv med høie Idealer, som de søger at naa» (Bøe 1906: 662). Ytre sunnhet og indre renhet hang altså sammen.

På tvers av disse diskursene, hos både sekulære og kristne skribenter, var det en utbredt oppfatning at den mannlige seksualiteten var sterk og instinktiv, mens den kvinnelige var innadvendt, svak og avhengig av et dypt emosjonelt bånd. Mange mente derfor det var både vanskelig og unaturlig å stille samme seksualmorske krav til menn som til kvinner, slik sedelighetsforkjemperne ville (Thormodsæter 1895). Filosofiprofessor Marcus Jacob Monrad skrev i *Luthersk Ugeskrift* i 1886 at «Guds og Naturens Orden» hadde tildelt kjønne forskjellige typer seksualitet, og hvis kvinner fikk vite at de var like mennene, kunne det føre til at kvinner ville bli så promiskuøse som noen menn var (Bredsdorff 1974: 61). Selv hos sexologiens pionérer, som Havelock Ellis (1903) og Richard von Krafft-Ebing (1886), ble den tradisjonelle modellen for kjønnes seksualitet forklart biologisk, og ikke bare etisk. Ellis (1903) mente at kvinners blyghet var utviklet fra urtidskvinnens fysiske eller passive motstand mot urtidsmannens framstøt, og at den var naturens måte å sørge for at de mest pågående mennenes egenskaper og kvaliteter ble videreført i slekten, altså at seksuell aggresjon var en genetisk utvelgelsesmekanisme.

Det var få motstemmer blant legene, og Elizabeth Blackwell (1821-1910) var i sterkt mindretall i internasjonal medisin da hun mente den kvinnelige kjønnsdriften var like sterk som mannens, men mindre drevet av appetitt, blant annet fordi det kvinnelige reproduksjonsapparat var mye mer komplisert (Jackson 2012). De fleste medisinerer mente imidlertid at seksuelt begjær hos unge jenter var et avvik. Kristian Brandt selv skrev at jenter kun «undtagelsesvis» hadde en kjønnsdrift (Arstal 1902: 13), og naturlegen Ole Olvik mente en kvinne som hadde like sterke lyster som menn var en «falden kvinde, en moralsk degenereret eller en drikfældig». Idealkvinnen «søker ikke, men lar sig søkes», og hennes kyske skamfølelse var en forsikring for ekteskapelig lykke, hevdet han (Olvik 1913: 13). Nevrologen Auguste Forel mente kvinnen var mindre opptatt av samleiet enn av livet som fulgte etter, altså at lengselen mot familieliv var sterkere enn lengsel etter seksuell tilfredsstillelse (Forel 1913: 104).

FORTIELSE I HJEMMET, FORTIELSE PÅ SKOLEN

De ideelle frivillige organisasjonene som arbeidet for samfunnsvelferd og sunnhet innenfor sedelighets-, arbeider- og kvinnebevegelsen, betraktet seksualitet og alkohol som sammenknyttede faktorer bak samfunnsproblemer som prostitusjon, kjønnssykdommer eller overgrep. For å forebygge dette på individ- og samfunnsnivå, ønsket sosialhygieniske forfattere å nå ut til grupper med ansvar for ungdom; foreldre og lærere. Kvinnebevegelsens fokus i dette var å opplyse kvinnene i familien, husmødrene og døtrene, for å bedre deres samfunnsposisjon og sikre deres sunnhet og livskår. I dette opplysningsarbeidet ble likevel seksualopplysning en salderingspost fordi sosialhygieniske tekster la mer vekt på jentenes *beskyttelse fra enn på forberedelse til et voksent seksualliv*.

Tross forskjellige perspektiv hadde både kristne, pedagogiske og medisinske bøker om seksualitet til felles at de anbefalte foreldrene en bevisst obskurantisme, spesielt overfor ungdom. Det var ikke bare unødvendig, men direkte skadelig hvis barn og ungdom fikk vite mye om kjønnslivet. Seksualitetens biologiske og moralske hensikt var teleologisk, altså at den lå i fremtidig ekteskap. Den skulle «slumre» til man giftet seg, derfor var det ingen grunn til å snakke om kjønnsdriften noe særlig før da: «Søg ikke at borttage sløret, som tildækker naturens mange hemmeligheder; naar og om du etter Guds velbehagelige vilje træder sund og lykkelig ind i Ægttestanden, da vil du være saa glad ... at du ikke med vanhellig haand løftede sløret» het det i en konfirmantbok (Bernhoft 1879: 201). Legen Edvard Bull brukte nesten samme metafor i 1904 da han skrev at uanstendig grovt snakk overfor barn i puberteten ville «sønderrive i utide det fine silkespind, i hvilket kjærlighedens kommende sommerfugl skulde udvikle sig i beskyttet ro» (Arstal 1902: 204). Fullstendig eller delvis uvitenhet ble altså sett på som en beskyttelse, en garanti for bluferdighet og derfor et vern mot seksualitetens skadevirkninger. Foreldrene var redde for at barna begynte å utforske sin egen eller andres kropp for tidlig. Den usikre balansegangen i kommunikasjonen med barna gjorde seksualiteten til et «ubehagelig ambivalent epistemologisk felt», som Carter (2001) kaller det, altså at det var farlig med kunnskap, men også farlig med uvitenhet.

Den tilsynelatende unnvikenheten kan tolkes som et forsøk på å bevare barndommens uskyld så lenge som mulig, siden kunnskapen om seksualiteten markerte starten på voksenlivet (Bailey 2015). Foreldrene var enige i at prostitusjon, kjønnssykdommer og generell usedelighet gjorde det tvingende nødvendig å opplyse barn og ungdom, men ikke så tidlig og detaljert som enkelte medisinske og pedagogiske eksperter ønsket seg. Skolefolk mente foreldrene ikke klarte denne oppgaven, og hadde diskutert siden 1880-tallet om temaet skulle undervises i skolen, for eksempel på det nordiske skolemøtet i 1886 (Anderssen, Christiansen og Gjør 1886). Debatten om samfunns hygiene, seksualmoral og sedelighet eksploderte i aviser, foredrag og litteratur. Mange mente at fornuftig og grundig seksualhygienisk undervisning var skolens samfunnsansvar (Bredsdorff 1974), men uenigheten var stor. Skoleinspektøren Johannes Beer skrev i 1890 «At kræve af skolen som en almindelig fordring, at den skal gaa ind paa kjønnsforholdene, er ikke tilraadelig. Det faar blive hjemmenes sag» (Beer 1890). I sitt foredrag *Vore børns sedelige opdragelse* sier Ågot Gjems Selmer (1902) det samme. I den grad temaet hadde noe i skolen å gjøre, gikk det under religionsundervisningens behandling av det sjette bud, «Du skal ikke drive hor».

Selv om Landsskoleloven av 1889 innførte «sunnhetslære» (anatomi og fysiologi) som en del av naturfaget, var kjønnsorganer eller forplantning konsekvent utelatt fra lærebøkene, som Amalia Hansens *Lærebog i Sundhedslære* (1890), A. Utnes *Sundhedslære*, Halfdan Hopstocks *Lærebog i menneskets anatomi, fysiologi og sundhedslære* (1902) og Idar Handagards *Mannalikamen og helse* (1907). Frilynte lærere som skolebestyrerinne Henriette Wulfsberg fra Drammen, som ønsket å undervise jenter om seksualitet, hadde ikke annet til rådighet enn plansjer og en generell naturhistoriebok (Andersen et al. 1886: 198). Hvis menneskelig forplantning ble nevnt i undervisningen, kom den helt til slutt etter plante-nes og dyrenes, så avstanden til elevenes virkelighet ble stor. De få forsøkene på det motsatte, som seminarielærerne Ole Thommessen Klykken og Mathias Skards to små bøker beregnet på foreldre (Skard 1898; Klykken 1898), vakte offentlig forargelse og debatt siden de anbefalte at man snakket tidlig og konkret med barna om forplantning og kjønnsorganer. Ansvarsfordelingen mellom hjem og skole var fremdeles uavklart ved århundreskiftet (Nesheim 1973). Pedagogen Aksel Arstal var skuffet både over foreldrenes og lærernes berøringsangst overfor temaet: I sunnhetslæren på skolen fremstilles usadelighet som bare alkoholmisbruk, og sinnssykdom omtales uten at onani blir nevnt som en årsaksfaktor, skriver han (Arstal 1906).

Jenter ble spesielt skjermet for seksualitet som tema fordi de ideelt sett hadde en kjønnsdrift som var mer psykologisk og sjelelig enn kroppslig. I den populære oppdragelsesboken *Forældre og Børn* (Arstal 1902: 211) skrev Ragna Nielsen at de fleste unge jenter hadde erotiske drømmer i puberteten, noen «barnslige, fine og uskyldige», mens andre kunne være «saa raa, at de vilde forfærde» – alt ettersom hvilke forhold piken hadde vokst opp under. Antakelsen var at en oppvekst i fattigdom førte til en mer utagerende seksualitet, så det borgerlige idealet var dermed de «fine og uskyldige» erotiske svermeriene. Naturmedisineren Ole Olvik skrev i 1913 at den mor som «pleier [bluferdigheten og skamfølelsen] hos sine døtre, vakter paa forhaand over deres og deres fremtidige mænds lykke» (Olvik 1913: 14). Olvik forsvarte ikke bare fortelsen overfor jenter, men hevder også at den var en garanti for et velfungerende ekteskap.

Rundt århundreskiftet hadde ungdom altså mange kilder til moralsk belæring, men få kilder til konkret opplysning om sin egen kropp, kjønnsmodning eller forplantning. Dette rammet i særlig grad jentene, som både var de som fikk vite minst, som ble underlagt de strengeste kravene om dydighet og bluferdighet og som måtte bære de konkrete følgene av seksuelle handlinger, alt fra moralsk fordømmelse til ansvaret for et eventuelt uønsket barn. I tillegg formidlet stoff om seksualitet gjerne et beskyttet, borgerlig husmorideal, noe som gjorde at jenter fra arbeiderklassen hadde få kilder tilgjengelig de kjente seg igjen i, og stod alene med de fysiske og sosiale konsekvenser det fikk.

KVINNEBEVEGELSEN ØNSKET Å ØKE KUNNSKAPEN BLANT JENTER – PÅ VITENSKAPELIG GRUNNLAG

For den norske kvinnebevegelsen var denne forskjellsbehandlingen del av et større bilde der jenter og unge kvinner alltid kom dårlig ut (Agerholt 1973). Kunnskapsmangelen førte på individnivå til personlige tragedier og opprettholdt strukturell diskriminering på sam-

funnsnivå. Derfor var en bevisst oppdragelse av jenter til selvstendighet avgjørende, slik Ragna Nielsen sa i en tale i 1891.

Kvinnesakspionér og styremedlem i NKN Katti Anker Møller (1868-1945) var spesielt opptatt av at unge kvinner selv måtte ha myndighet over om og når de fikk barn. Hun hadde kjempet for retten til abort, prevensjon og ikke minst retten til *kunnskapen* om det siden sin første artikkel i «Nylænde» i 1901 (Stenhamar 1928). I foredraget «Moderskapets frigjørelse» som ble holdt i Christiania Stemmerettsforening i 1915³, sa hun at fordi unge jenter visste lite eller ingenting om forplantning, kjønnsykdommer og graviditet var de hjelpeløse i å forhindre og håndtere det. De ble forventet å være avholdende før ekteskapet, men hadde få forutsetninger for å forstå hvordan. Antakelsen var at uvitenhet sikret bluferdighet, og bluferdighet sikret renhet, slik Olvik (1913) fremholdt.

Unge uvitende jenter ble fort unge uvitende mødre, som ble holdt i avmakt fordi de ikke hadde eierskap over sin egen kropp og fremtid. «Ikke et ord hører den kvindelige ungdom på skolen om deres legemes betydning og opgaver for moderskapet, ingen kropslig trening for den virksomhet som spiller en så dominerende rolle i deres senere liv», sa Møller i 1915, og etterlyste kunnskap om svangerskap og fødsel, som var en så stor påkjenning på jenters kropp og helse. Det burde finnes en «oplysningsanstalt for moderskap» (Møller 1915: 26). Møller ville gi kvinner kontroll over reproduksjonen, men mente samfunnet ga underprivilegerte unge mødre dårligere utdanning og livsbetingelser slik at de etter hvert ble tvunget til prostitusjon eller inn i et ekteskap for å overleve (Møller 1915: 24).

På 1880-tallet kom ca. 86% av de prostituerte i Kristiania fra arbeiderklassen, som i sin tur utgjorde 62% av byens befolkning. 75% av prostituerte kvinner kom fra familieforhold med store sosiale og økonomiske problemer. Denne situasjonen førte også til stor risiko for barna kvinnene fødte. Rapportene fra politilegens protokoller for de siste tiår av det 19. århundre vitnet om hyppige aborter og barnefødsler blant prostituerte, og at godt over halvparten av disse barna døde (Gotaas 1980).

Sedelighetsopplysning var derfor svært viktig for arbeider- og kvinnebevegelsene, men den tok tradisjonelt stort sett form av sterke anbefalinger om seksuell avholdenhet for begge kjønn. Mange i NKN var dermed motstandere av Møllers engasjement for mødresaken, prevensjon og abort. Man mente det ikke tjente kvinnekampen å berøre slike kontroversielle temaer (Blom og Hagemann 1982: 141). Møller hevdet oppfordringer til avholdenhet og utsatt debut ikke var nok, og anbefalte en verdinøytral og praktisk kunnskap, forankret i sosialhygiene og direkte rettet mot unge kvinner. Kvinnebevegelsen måtte tilby jentene nøyaktig medisinsk kunnskap, ikke *beskytte* dem mot den.

EN NY LÆREBOK – POLITISK, MEDISINSK OG PEDAGOGISK

Hun gjorde altså et radikalt grep da hun på landsmøtet i NKN 5. juni 1910 i Stavanger foreslo på vegne av det lokale kvinnerådet i Torsnes ved Fredrikstad en manuskonkurranse til en ny og grundig lærebok i seksualkunnskap for unge jenter. Møller ønsket at den skulle myndiggjøre og forberede dem gjennom åpen, fordomsfri og objektiv kunnskap om

3. Foredraget hadde vært publisert i *Morgenbladet* allerede i 1904.

deres egen kropp, «hjælpe dem til at skaffe dem selv mer frimodighed og myndighed til at komme frem med sine egne krav og behov». Det hadde lenge vært vanlig, sa hun, at kvinner ikke burde vite noe om kjønnslivet, men «ingen skam må lenger føles overfor det naturlige» (Møller 1910: 8).

Tittelen skulle være «Sundhetslære for unge kvinder. Haandbog til oplysning og veiledning for mødre og lærerinder i hjem og skole», og da konkurransen ble lansert i 1912, vitnet juryens sammensetning om en politisk-vitenskapelig allianse mellom NKN og sosialhygiene: Medisinprofessor Kristian Brandt, legene Johanne Feilberg og Marie Kjøseth, Nico Hambro, Gina Krog, overlærer Halfdan Raabe og Katti Anker Møller selv.

Av tre innkomne forslag tildelte komitéen i et møte 10. juni 1914 enstemmig førsteprisen på 500 kroner til pedagogen Kristiane Skjerve (1876—1950) fra Østre Gausdal, som på dette tidspunktet hadde emigrert til USA. Kristian Brandt mente Skjerves manus viste en «sjelden fremstillingsevne, røbede en gjennomgaaende forstaaelse af at skjelne mellom væsentlig og uvæsentlig, var baaret af en ethisk grundtone» og at det var et lite «pedagogisk mesterværk» (Brandt 1916: 3). Første utkast hadde vært både skjemmet av «kvaksalver- og kjærringraad» og litt for preget av «godkjøbs-amerikansk sosialpolitisk snak», men etter redigering og beskjæring var det blitt en god sunnhetslærebok for unge jenter om «hvad de bør og skal vide».

Sundhetslære for unge kvinder kom i handelen februar 1916, med en lav pris for å sikre størst mulig utbredelse. På grunn av at både Møllers opplysningsvirksomhet og det kontroversielle innholdet i boka allerede hadde skapt bekymringer innad i NKN, viser de første anmeldelsene en viss lettelse over at Skjerve hadde klart å veie klarhet og nøyaktighet opp mot tekkelige og romantiske omskrivninger, der så mye annen litteratur for jenter valgte det siste. I *Indtrøndelagen* 16.2.1916 ble boken rost for balansen mellom «taktfuldhed og finhed» og sentimentalitet. Karen Grude Koht skrev i *Norske Intelligenssedler* 4. 2 1916 at den var preget av et «sundt, etisk livssyn», var «uden spor av nogenslags sentimentalitet» og behandler de ømtålige emnene på en «kjølig, rolig maate». Den ble også rost i tidsskriftene *Norges Kvinder* og *Nylænde* for sin «varmhjertede forståelse» og håndfaste oppgjør med den tradisjonelle obskurantismen:

Disse ord vil ganske vist underskrives av hver den som læser boken. Det vil si, hver den som ikke hylder de gamle prinsipper: at alt som angaar det kvindelige legeme og dets funktioner længst mulig skal holdes skjult for kvinderne selv.

(*Nylænde*, nr. 5 1916, 30. årgang)

Selv om de delvis var skrevet av medlemmer av NKNs styre eller vurderingskomitéen, antyder disse omtalene at Skjerve hadde greid det NKN var ute etter: Objektiv og praktisk kunnskap med medisinsk saklighet, formidlet med en usentimental pedagogikk uten en romantiserende tilsløring av kjensgjerninger, men også uten vulgaritet.

NY ÅPENHET OM VANSKELIGE TEMAER

Hva skrev Skjerve om å snakke med jenter om seksualitet, og hvor langt skulle samtalen strekke seg? I en tid hvor mange foreldre ikke snakket med ungdom om slike ting og litteraturen kun tilbød advarsler, var detaljeringsnivået og den konkrete anatomien i *Sundhetslæren* uvanlig. Skisser og diagrammer over kjønnsorganer hadde aldri før blitt gjengitt i opplysningsbøker beregnet på ungdom, og overhodet ikke for jenter. Tidligere samlivs- og oppdragelseslitteratur hadde fokusert på kvinnelige dyder som omsorgsevne og trofasthet (Blom 1979), og lagt det tradisjonelle «slør av bluferdighet» over hvordan kroppen så ut eller fungerte. Skolens sunnhetslærebøker unnlot helt konsekvent å omtale kjønnsorganene eller forplantning, så formuleringer som «Saasnat sæden er uttømt i vagina [...] begynner spermatozoerne sin vandring» var derfor uvanlige (Skjerve 1916: 22).

Selv om Skjerve også satte grenser for hva ungdom burde kjenne til og mente det forpliktende ekteskapet var seksualitetens beste ramme, skulle man lære om den lenge før. Samtalen om kjønnet burde løftes «fra det vulgære til et rent og naturlig standpunkt». Forplantningen skulle presenteres usjenert, naturlig, fri for falsk bluferdighet og «overdreven høitidelighet», etter mønster fra hygienisk og medisinsk litteratur, som ville riste av seg den kristne diskursens høystemte språk og moralske problematiseringer.

Kunnskapen skulle fremstilles «naturlig og liketil, uten opstylteri», på en saklig måte, og med «finhet og takt». Man skulle ikke legge vekt på at de unge er «kjønsvæsener», men de skal forstå at reproduksjon bare er en del av «naturens store husholdning» (Skjerve 1916: 4). Derfor skulle undervisningen gå fra enkle organismers forplantning til de mer avanserte. Dette var allerede en vanlig didaktikk i hygienisk undervisning om seksualitet (brukt av Skard 1898 og Klykken 1898), som også Møller (1915) ønsket seg. Gjennom en gradvis menneskeliggjøring av stoffet venner barna seg til å høre om kropp og kjønn uten å bli sjenert, fordi mennesket da forstås som et biologisk vesen på toppen av pyramiden over andre biologiske vesener, og seksualdriften som én av flere menneskelige drivkrefter på linje med aggresjon. En sunn karakterutvikling hos unge betyr å klare å beherske begge, for evnen til selvbeherskelse bestemmer hele vår personlighet, skrev en lege i 1906 (Claussen 1906: 27).

Tekniske beskrivelser av seksuell fysiologi ble pedagogisk aktualisert og levendegjort ved at Skjerve knytter dem til det Bente Rosenbeck kaller de «biososiale begivenhetene» i jenters liv, det som gjorde deres ungdomstid og situasjon unik: Pubertet, menstruasjon, seksuell debut, svangerskap og fødsel: Biologiske begivenheter som skjer i en bestemt alder og som har en sosial signaleffekt, de viser at et barn har blitt ungdom, en ungdom har blitt voksen eller at kvinnen har blitt mor – i skjæringspunktet mellom det sosiale og det biologiske (Rosenbeck 1986: 45). Svangerskap og barsel ble også omtalt i en form som tidligere hadde vært forbeholdt fødselslegenes håndbøker (Blom 1988), og Skjerve brukte Kristian Brandts *Lærebog i fødselshjelp* som kilde. Tross Brandts opprinnelige kritikk av «kjerringråd», gjenga Skjerve også skikker og tanker fra allmuens fødselspleie. For eksempel skriver hun at den gravides sinnsstemning kan påvirke barnets senere sjel liv og at moren bør derfor holde humøret oppe. Dette er forklaringer kjent fra 1800-tallets psykiatri, der «skræk» hos moren under svangerskapet var en mulig årsak til sinnslidelse eller idioti hos barnet (Dahl 1859). Konflikter mellom legenes råd og folkelig praksis hos jordmødrene var vanlig (Alver et al., 2013), men ved å trekke på Brandts bok forsøkte Skjerve å forene allmennkunnskapen og fagkunnskapen.

Å lære unge jenter om barsel og spedbarnsstell kunne tolkes som en aksept av at de var seksuelt aktive. Dette var en av innvendingene fra NKN (Blom og Hagemann 1982), og senere ble Mødrehygienekontorenes prevensjonsopplysning kritisert for det samme (Nordberg 2013). Desto mer kontroversielt var det at Skjerve anbefalte at samtalen med jentene, «den seksuelle pædagogik», skulle formidle at seksualitet kunne være en kilde til sjelelig og legemlig tilfredsstillelse og glede, «uten skade for den enkeltes sundhet eller for samfundets og slegtens vel» (Skjerve 1916: 108).

Skjerve tok ikke bare opp seksualitetens naturlige og positive manifestasjoner, men også prostitusjonen og dens ringvirkninger, et tema som oftest ble forbigått med overflatiske advarsler i litteratur for ungdom. Hun mente jenter skulle kjenne til at kjønnsykdommer kunne bli spredt av menn som gikk til prostituerte. På samme måte som Møller (1915) sa kvinner kunne bli tvunget inn i ekteskap, skriver Skjerve at det finnes en «hvit slavehandel» der jenter som ble smittet av sin ektemann ble uskyldige ofre for en feilslått taushet om prostitusjonsproblemet, og at tausheten indirekte ødela deres liv. Selv om kristendommens renhetsideal i teorien var godt, tilbød kristendommen i praksis kun forbud, fortielse og formaninger om avholdenhet, ikke forståelse eller lindring for kvinnes reelle problemer i slike situasjoner (Skjerve 1916: 105). Ekteskapet ble ofte fremstilt som målet og løsningen.

I tråd med idealer fra progressiv pedagogikk satte Skjerve sin lit til full åpenhet om samfunnsproblemer snarere enn skjerming fra dem. Hvis unge kvinner så «tilbunds i elendigheden, og fik overblik over sammenhængen mellom aarsag og virkning, ville de være kommet langt paa vei til at finde bodemidlet» (1916: 104). Selv om kvinne- og sedelighetsorganisasjonene hadde kjempet mot den legaliserte prostitusjonen siden 1880-tallet (Agerholt 1973), antok man at de som skulle advares mot den var *guttene*, ikke jenter. I Kristiania hadde den vært «reglementert» eller kontrollert av politiet fra 1840–1888. I likhet med sedelighetsorganisasjonene mente Skjerve ordningen eksisterte mer for å beskytte mennene mot kjønnsykdommer enn for å beskytte de prostituerte selv (1916: 104). De hadde blitt ansett som en uforbederlig underklasse resten av samfunnet måtte beskyttes mot, mens man nå ble mer og mer klar over at de fattige unge jentene som endte som prostituerte trengte beskyttelse, og ikke fordømmelse.

Som vi ser var Skjerve dristig i didaktikk og innhold, men måtte likevel ta hensyn til etablerte forestillinger, blant annet om seksualitetens biologiske natur. Utfordringen ble da å forene idealet om likeverd mellom kjønnene med troen på forskjellene mellom dem.

TRADISJONELLE MODELLER AV MANNLIG OG KVINNELIG SEKSUALITET

Selv om både sedelighetsbevegelsen og kvinnebevegelsen var kritiske til den tradisjonelle oppfatningen om at mannens seksualitet «fra naturens side» var utadrettet og eksplosiv, var Skjerve mer moderat i dette spørsmålet. Møller og Skjerve godtok delvis teorien om at kvinnes seksualitet var naturgitt (Skjerve skulle senere skrive at mannen var «av instinkt polygam», Skjerve 1925: 28), og Møller advarte jentene pragmatisk i *Moderskapets frigjørelse*:

Hvis den unge kvinne visste om og kjente til hvor lett mannens sanser kan settes i bevegelse, hvor hurtig hans lidenskap kan vekkes, hvor voldsom den er og hvorledes dens naturlige forløp er, så vilde hun lære å være mer tilbakeholden i sitt vesen⁴ [...] Mangen en ugift mor vilde ha undgått sin skjebne hadde kvinnene mere kunnskap på dette område.

(*Stenhamar 1928: 56*)

Men de godtok derimot ikke at det ubetinget var unge jenter som måtte ta ansvar for å sette seksuelle grenser, mens gutter var ofre for sin «natur» og dermed fritatt for ansvar. Dette betraktet kvinnebevegelsen som et hinder for like sosiale og politiske rettigheter mellom kjønnene. Problemet var at holdningen legitimerte forskjellene i krav og forventninger til menns og kvinners seksuelle atferd helt fra barndommen av, siden de ble sett som naturgitt og uunngåelige. En slik biologisk essensialisme (Grosz 1990) var stadig til stede som premiss i norske håndbøker og tekster om unge og seksualitet i det 20. århundre, lik Claussen (1906).

Gutter og jenters kjønnsmodning blir omtalt forskjellig i *Sundhetslæren*. Jenters kjønnsmodning beskrives empirisk og praktisk, men guttenes beskrives i et språk fra 1800-tallets seksualmedisin. Skjerve fremstiller gutters pubertet som en mer metafysisk transformasjon enn hos jenter, og med klart utgangspunkt i det Barker-Benfield (1976) kaller den «sperma-økonomiske tenkningen», altså en logikk der mannens helse eller sykdom ble direkte påvirket av om han sløste med sæd gjennom onani eller samleie eller om han sparte den. Tradisjonell seksualmedisin betraktet sæd som viktig for mannens sunnhet, og all anti-onanilitteratur dreide seg rundt skadevirkningene av å forbruke for mye av den. Skjerve argumenterer for dette synet med at kastrerte menn mangler «rygrad, mot og moralsk styrke. De er forkrøblede væsener, slavemærket paa legeme og sjæl» (s. 35), og dette beviser at «de egenskaber som karakteriserer manden som mand, synes saaledes at afhænge af testiklenes virksomhed». En slik humoralpatologisk mystisisme var svært vanlig i seksualmedisin rundt århundreskiftet, og hadde vært akseptert lenge.

Skjerve tyr til disse tradisjonelle teoriene fordi onani var betraktet som et gutteproblem, og bokens hovedanliggende var jenter. Advarsler mot onani var et fast punkt i sosialhygienisk litteratur, men uviktig for NKNs agenda. Det eksisterte en stor litteratur om gutters seksualitet, men ennå ingen om jenters. Hun blir derimot langt mer moderne i sitt syn på sosialiseringen av barns seksualitet, og mener små gutter og jenter godt kan se hverandre nakne slik at de får et naturlig forhold til det vakre i menneskekroppen. Senere kan også gutter og jenter (påkledde) være mye sammen, for «Jo mer gjensidig kjendskab, des færre falske forestillinger, og des bedre betingelser for at klare sig i livet» (s. 111).

Skjerve og Møller går ikke så langt som Elizabeth Blackwell: «Vi gjør ikke oprør mot naturen, men vi vil regulere og underordne os den på vort område som mænd har gjort det på sine» (Møller 1915). De aksepterer premisset om at menn og kvinners seksualitet «fra naturen» fungerer forskjellig. Det er derimot konsekvensene av forskjellen de kritiserer: Hvorfor skal gutter oppdras til å tro at deres kjønnsdrift er noe jenter må tilpasse seg og jobbe rundt? Hvordan skal dynamikken mellom kjønnene i ekteskapet være?

4. Det vitner om denne idéens levedyktighet at Møllers svigersønn, legen Otto Lous Mohr, gjentok den i 1935: Han mente en naturlig konsekvens av at mannens drift var egoistisk var at «de unge piker selv [...] måtte trekke grensen» (Mohr 1935: 16). Dette opponerte både *Sundhetslæren* og *Helselære* mot.

LIKEVERDIGHET I EKTESKAPET

Fokuset på kropp og objektiv medisin betyr ikke at *Sundhetslæren* er blottet for moralske føringer. Tvert i mot understreket gjerne sosialhygieniske tekster individets relasjon til omverdenen, at seksualiteten var et *ansvar*, ikke bare en *rettighet*. Kvinnen hadde ansvar både overfor seg selv og overfor familien hun dannet i ekteskapet.

Skjerve målbar kvinnebevegelsens og Møllers (1915) ønske om at kvinner skulle oppnå kontroll over sitt seksualliv i ekteskapet og mente det fordret at de gjorde bevisste valg om hvem de gikk inn i det sammen med. Hun anbefaler at de ikke gifter seg for tidlig, helst ikke før 20-22 årsalderen, slik at kroppen er i stand til å tåle graviditet og fødsel, men også for at de selv skal være mentalt voksne. De bør ta sin utdanning og gjøre seg erfaringer. Hvis en jente «tenker som et barn», er hun ikke skikket til å binde seg til en annen for livet, og enda mindre til å ta seg av egne barn. I tidlig ungdom vil lett forelskelse forveksles med ekte kjærlighet, og man er ikke i stand til å skille «det flygtige fra det varige» (s. 40). En ekte-mann må være fullvoksen, for han kan ta skade av å lage barn for tidlig. Han skal ha selv-beherskelse overfor utskielser i alkohol og andre nytelser.

I *Egteskapets helselære* fra 1925 foreslår Skjerve hvordan et ektepar kan forholde seg til den seksuelle forskjellen. Hun forutsetter at kvinnens lyst må «vekkes» av ektemannen, men når denne «slumrende impuls» er vakt, kan den være like sterk som hos ham. Hun har lest Ellen Key, som sier at hos kvinnen går kjærligheten fra sjelen til sansene, mens hos mannen går den fra sansene til sjelen. Noen ganger når den dessverre ikke helt frem, og den seksuelle *harmonien* uteblir. Samlivet, skriver Skjerve, skal utvikle en sunn, sterk og «ærlig passion» hos begge, en lidenskap for den andres kropp og ånd som skal vare livet ut (Skjerve 1925: 27). Derfor er bare det som blir gitt frivillig og med glede som har gjensidig verdi for partene i et seksuelt forhold. Hun fremstiller kvinnens lyst som sterk, men periodisk, og antyder at den styres av hormonelle svingninger. Dette «forklarer den tilsyneladende lunefuldhet, som mannen ofte bebreider kvinden» (Skjerve 1925: 33) – det samme Marie Stopes kaller «woman's 'contrariness'» i *Married Love* (1918). Både Key, Skjerve og Stopes tar for seg myten om det uforutsigbare kvinnelige begjæret, og forsøker å forklare hvordan mannen skal håndtere og forstå det. Kvinners seksuelle lyst, deres klitoris eller evne til orgasme nevner hun først i *Egteskapets helselære* i 1925, men i 1916 påpeker Skjerve at kvinnen både har glede av og rett til et jevnbyrdig seksuelt samliv. I seg selv var det stadig et radikalt standpunkt.

Skjerve utfordret, både i *Sundhetslæren* (1916) og i *Egteskapets helselære* (1925), sin tids hustruideal ved å understreke sterkt likeverdigheten og gjensidigheten i et ekteskap. Ektefolkene må være kompatible fysisk, men også psykisk. De må respektere hverandres verdier og livssyn, og Skjerve tror neppe en dypt religiøs person blir lykkelig med en fritenker, eller en «ivrig socialist» med en «fuldblods aristokrat». Hun godtar ikke at kvinnen skal føye seg selvutsløttende inn i mannens verdiverden. Han skal like mye tilpasse seg henne. Hans ekteskapelige troskap er først betinget av pliktfølelse og frykt for konsekvensene av utskielser, men kjærligheten endrer ham så troskapen blir et privilegium motivert av omtanke for hustruen. Slik kan mannen overvinne sin «natur» gjennom sann kjærlighet, helt i tråd med Ellen Key i *Barnets århundrade* (1900): Enheten mellom sjel og sanser skal være grunnlaget for den sedelige enheten mellom mann og kvinne, altså at respekten dem i mellom integrerer mannens sanselige med kvinnens sjelelige erotikk.

KLASSEPERSPEKTIVET I SUNDHETSLÆREN

Som politisk verktøy var *Sundhetslærens* målgruppe arbeiderungdom. Kvinne- og sedelighetsbevegelsene i 1800-tallets siste tiår ble ofte kritisert for at overklassen, det vil si embetsmanns- og akademikerfruene som gjerne utgjorde kjernen i organisasjonene, ville oppdra arbeiderklassen moralsk og praktisk. Ifølge Sigrid Undset i 1919 formulerte godseierfruen Katti Anker Møller seg som om «de arbeidende lag av folket ikke kjente kjærlighet eller ømhet eller elskov – som om deres kjønsliv absolut manglet de sjælelige elementer eller bare menneskelig følelsesinnhold» (sitert i Mohr 1968: 178). Undset mente altså at Møller var for hygienisk, sekulær og vitenskapelig.

Tradisjonelt hadde håndbøker om samliv, sunnhet og oppdragelse tydelig henvendt seg til borgerskapet med en implisitt skepsis til tjenestefolk, kjøkkenhjelp og barnepiker, som ble omtalt som sosialt og moralsk atskilt fra husbondsfolket (Rudberg 1983; Frykman og Löfgren 1994). Tjenestefolkets moral, deriblant seksualmoral, ble fremstilt som tvilsom, og det var vanlig å råde til overvåking av de som skulle ha nær kontakt med familiens barn. «Ja, om kapitlet barnepiger kunde der vistnok siges en hel del», sa legefruen Aagot Gjems Selmer i et foredrag om oppdragelse. «Hvad disse har paaført vore hjem af sædelig fordærvelse kan neppe overskues» (Selmer 1902: 47).

Skjerve skriver derimot til en tenkt leser som er mindre privilegert og kjent med fabrikkarbeid og fattigdom: «Stillesittende arbeide i daarlig luft, enten det er i fabrikken, i systuen eller skolen og studerværelset, er en fare for dem selv og den kommende slekt» (1916: 26). Hun henviser jevnlig til morens økonomiske ansvar for mat og klær til barna, og mener fattigdommen er det moderne samfunnets forbannelse. Den tvinger moren ut av hjemmet, gjør at barna overlates til seg selv, unge menn hindres fra å stifte familier og unge kvinner ender i prostitusjon. Leseren Skjerve skriver til er en ung kvinne med evne til å lese og forstå detaljert medisinsk kunnskap samt å følge råd om livsførsel, som har forsørgeransvar, men ikke ubegrensede økonomiske ressurser, og uten utsikter til å bli fullt forsørget av en ektefelle.

KONKLUSJON

Sundhetslæren var et betydelig gjennombrudd på flere måter: I tillegg til at den henvendte seg direkte til ungdom med objektiv og detaljert kunnskap som vanligvis var å finne i fagtekster og holdt skjult for jenter, gjorde den det første egentlige forsøk på å kombinere pedagogisk metode og dannelsesetikk med hygiene, fødselsmedisin og biologi, i en tydelig kvinne- og sosialpolitisk ramme.

Selv om Skjerves tekst noen ganger står i spagat mellom sine hensikter, mestret hun den balansegangen som NKN hadde bekymret seg for og tidligere forfattere hadde sikret seg mot; hun ble ikke oppfattet verken som tilslørt romantisk eller som alt for klinisk og grell i sin beskrivelse av unge jenters kropp og seksualitet – sosialt sensitive temaer som det var svært viktig å behandle respektfullt for at boken skulle oppfylle sin hensikt.

Sundhetslæren dannet altså konvergensen mellom tre tidsaktuelle ideologier: Som pedagog målbar Skjerve et ønske om progressiv seksualopplysning i skolen, som kvinnesaksforkjemper kritiserte hun tradisjonell ekteskapsmoral og fremmet Keys tanker om

likestilling i ekteskapet, og som hygieniker fremstilte hun seksualitet og forplantning med biologiske modeller og hevdet seksualiteten bare plasserer oss inn i «naturens store hus-holdning» (Skjerve 1916: 4).

Sosialhygienen var ikke politisk radikal i sin kjønnsrolleforståelse, så ikke bare skrev Skjerve seg inn i denne diskursen, men hun *utvidet* den med et budskap om autonomi. Dette viser seg i hvordan Skjerve godtok en biologisk forskjell i kjønnenes seksualitet, men ikke at mannens var rettesnoren og at jentene satt med ansvaret for den. Hun hevdet ekteskapet var seksualitetens tryggeste ramme, men at det skulle være fullt likeverd mellom ektefolkene. Videre godtok hun at kunnskap om kropp og kjønn skulle være tilpasset ungdoms alder, men ikke at jentene skulle skjermes mot kjensgjerninger om sin egen kropp eller om prostitusjon. Hun godtok sosialhygienens krav om felles ansvar for seksualitetens konsekvenser, men ikke at det gikk på bekostning av den enkelte kvinnes frihet, livsglede eller livsutfoldelse.

Skjerve skrev så overbevisende om fysiologi og hygiene at både tidligere studier (Nesheim 1973; Telste 2005; Mohr 1968; Nordheim 2013) og bokkataloger på hennes egen tid antar at hun var lege, og omtaler henne som «dr. Skjerve». Det interessante med at Skjerve skriver som en lege er nettopp at hun var en kristen pedagog. Tidligere hadde kristne pedagoger vært langt mindre biologisk detaljerte (kanskje med Skard og Klykken som unntak) og langt mer fokusert på kjønnsmodningen som ungdommelig karakterdannelse, altså noe som burde holdes i sjakk, ikke som noe som allerede hadde hendt, slik Skjerve forholdt seg til det.

Skjerves engasjement for jenters kunnskap hadde vært stort siden hennes foredrag «Den kvindelige Ungdoms Maal» i 1904. I *Sundhetslæren* hevder hun nettopp at veien til myndiggjøring, ansvarliggjøring og frigjøring er at kunnskapen om kvinnekroppen blir gitt til kvinnen selv. Kunnskapen skulle tjene individets frie vekst til autonomi, og ikke holdes tilbake som ledd i sosialisering til en tradisjonell kjønnsrolle. *Sundhetslære* pekte fremover mot en mer medisinsk forståelse av jenters seksualitet, som skulle videreføres på 1920-30-tallet av liberale, venstreorienterte leger som Karl Evang,

LITTERATUR OG KILDER

- Agerholt, Anna Caspari 1973. *Den norske kvinnebevegelses historie: ny utgave med innledning av Kari Skjønberg*. Vol. 71. Oslo: Gyldendal.
- Anderssen, Otto, Christiansen, H., og Gjør, M. 1886. *Beretning om Det femte nordiske Skolemøde i Kristiania 9-12 august 1885*. Kristiania: Cammermeyer.
- Arstal, Aksel 1902. *Forældre og børn: en bog om hjemmets opgaver*. Kristiania: Aschehoug.
- Arstal, Aksel 1906. *Kysk Ungdom: til Forældre, Lærere og Barneverner om en vigtig Opdragelsessag*. Kristiania: Aschehoug.
- Alver, Bente; Fjell, Tove og Ryymin, Teemu 2013. *Vitenskap og varme hender: Den medisinske markedsplassen i Norge fra 1800 til i dag*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Bailey, Beth 2015. «The vexed history of children and sex». I P. Fass (Red.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*. London: Routledge.

- Barker-Benfield, Graham John 1976. *Horrors of the Half-known Life: Male Attitudes Toward Women and Sexuality in 19th Century America*. Florence, USA: Routledge.
- Beer, Johannes 1890. *Om undervisningen i naturkundskab i folkeskolen*. Kristiania: Cappelen.
- Bernhoft, Theodor 1879. *Følg Jesus!: en bog for konfirmander*. Kristiania.
- Blom, Ida 1979. «Om Pigebørns Opdragelse. Kønnsdifferensierte oppdragelsesprinsipper i 1800-tallets norske pedagogiske litteratur». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 20, 17.
- Blom, Ida 1988. «Den haarde dyst». *Fødsler og fødselshjelp gjennom 150 år*. Oslo: Cappelen.
- Brandt, Kristian 1916, 20.2. «Sundhedslære for unge kvinder. Anmeldt af dr. Kristian Brandt». *Aftenposten*. Hentet fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/b9e1db554c892a89d219bc9dd597f1d8?index=2>
- Bredsdorff, Elias 1974. *Den store nordiske krig om seksualmoralen: en dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Oslo: Gyldendal.
- Bøe, Anna (Red.) 1906. *Urd*. (Vol. 2) Kristiania: Fred B. Dahls Bogtrykkeri.
- Carter, Julian 2001. «Birds, Bees, and Venereal Disease: Toward an Intellectual History of Sex Education». *Journal of the History of Sexuality*, 10(2), 213. doi:10.1353/sex.2001.0022
- Claussen, Christian 1906. *Livskræfter: en fysiologisk-psykisk og etisk Fremstilling af Kjønslivet hos den unge Mand (før Egteskabet)*. Kristiania.
- Dahl, Ludvig 1859. *Bidrag til Kundskab om de Sindssyge i Norge*. Christiania.
- Danielsen, Hilde, Larsen, Eirinn og Ovesen, Ingeborg W. 2013. *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*. Bergen: Fagbokforl.
- Ellis, Havelock 1903. *Studies in the Psychology of Sex, vol. III*. Hentet fra <http://www.gutenberg.org/files/13612/13612-h/13612-h.htm>
- Forel, Auguste 1913. *Det sexuelle Spøragsmaal: en naturvidenskabelig, psykologisk, hygiejnisk og sociologisk Studie for de Dannede*. København og Oslo: Martin.
- Foucault, Michel 1995. *Seksualitetens historie 1: Vilje til viten*. Halden: Exil.
- Frykman, Jonas, og Löfgren, Orvar 1994. *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax.
- Gotaas, Anne-Marie 1980. *Det Kriminelle kjønn: om barnefødsel i dølgsmål, abort og prostitusjon: bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo: Pax.
- Greve, Mathias 1904. *Veileder i sundhed og sygdom: en haandbog med alfabetisk ordnede artikler*. Kristiania: Cammermeyer.
- Grosz, Elizabeth 1990. A note on essentialism and difference. I S. Gunew (Red.), *Feminist Knowledge. Critique and construct*. London: Routledge.
- Hagemann, Gro og Blom, Ida 1977. *Kvinner Selv – : Sju Bidrag Til Norsk Kvinnehistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Jørgensen, Marianne W., og Phillips, L. 2002. *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Klykken, Ole 1898. *Fars og Mors Undervisning om Kjønsforholdet*. Kristiania: Cammermeyer.
- Mohr, Otto Lous 1935. *Forplantningslære som fag i våre skoler: og innstilling fra den av Oslo skolestyre nedsatte spesialkomite til behandling av dette spørsmål*. Oslo: Cappelen.
- Mohr, Tove 1968. *Katti Anker Møller: en banebryter*. Oslo: Tiden.
- Møller, Katti Anker 1910. «Sundhetslære for unge kvinder»: *haandbog til oplysning og veiledning for mødre og lærerinder i hjem eller skole: Foredrag holdt ved Norske Kvinders Nationalraads landsmøte i Stavanger 1910*.
- Møller, Katti Anker 1915. «Moderskapets frigjørelse». I: Møller, Katti Anker og Mohr, Tove 1974. *Moderskapets frigjørelse: to foredrag fra 1915 og 1919*. Vol. 51. Oslo: Tiden.

- Nesheim, Berit 1973. *Striden i Norge om seksualopplysning for barn fra 1890-årene til 1930-årene*. Oslo: Universitetet.
- Nielsen, Ragna 1891. «At faa menneskenes sind og tanker reformeret». I *Nylænde*. Tidsskrift, udg. af Norsk kvindesagsforening, 5te Aarg., Kristiania den 1ste september 1891, No. 17.
- Nordberg, Kari Hernæs 2013. *Ansvarlig seksualitet: seksualundervisning i Norge 1935-1985*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- «Skal vi tie eller skal vi tale?». *Norges Kvinder*, nr. 16, 25. februar 1922.
- Olvik, Ole 1913. *Kjønslivet og dets sygdomme: samt disses behandling og helbredelse med giftfrie midler*. Stord: Naturlægens forlag.
- Rosenbeck, Bente 1986. «Den moderne kvindeligheds tilblivelse set i et mentalitetshistorisk perspektiv». I Reiersen, Elsa og Slettan, Dagfinn: *Mentalitetshistorie. Muligheter og problemer*. Trondheim: Tapir.
- Rudberg, Monica 1983. *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgerlig tradisjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schiøtz, Aina 1977. *Prostitusjonen i Kristiania ca 1870-1890: en sosialhistorisk undersøkelse*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Schiøtz, Aina 2017. *Viljen til liv : Medisin- og helsehistorie frå antikken til vår tid*. Oslo: Samlaget.
- Schmidt, Lars-Henrik og Kristensen, Jens Erik 1986. *Lys, luft og renlighed, den moderne socialhygiejnes fødsel*. København: Akademisk Forlag.
- Selmer, Ågot Gjems 1902. *Vore børns sedelige opdragelse: et foredrag*. Kristiania: Aschehoug.
- Skard, Matias 1898. *Hvad vi bør sige til vore børn om kønslivet: et ord til forældre og lærere*. Kristiania: Cammermeyer.
- Skjerve, Kristiane 1905. *Den kvindelige Ungdoms Maal: Foredrag af stud. filol Kristiane Skjerve ved Gudbrandsdalens Undomsstevne i Kvam 1905*. Lillehammer.
- Skjerve, Kristiane 1916. *Sundhetslære for unge kvinder*. Kristiania: Aschehoug.
- Skjerve, Kristiane 1925. *Egteskapets helselære*. Oslo: Aschehoug.
- Skjerve, Kristiane 1927. *Helselære for jenter: fra fjorten til seksten år*. Oslo: Aschehoug.
- Stopes, Marie 2004/1918. *Married Love*. Oxford: Oxford University Press.
- Stenhamar, Halldis og Møller, Katti Anker 1928. *Katti Anker Møller: en kvinnes sociale arbeide gjennom 30 år*. Oslo: Norske arbeiderpartis forl.
- Telste, Kari 2005. *Det rare: jenter og seksualitet gjennom 100 år*. Oslo: Schibsted.
- Thormodsæter, Sofus 1895. *Forhandlinger ved Sedeligheds-konferensen i Kristiania: 7de-10de September 1894*. Kristiania: Steenske.
- Aasmoe, Arild 1982. *Anna Sethne: En foregangskvinne i norsk skole*. Oslo: Universitetet.